

САҒЫНБАЙ ИБРАГИМОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ТЕҢЕҰЛЕРДИҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҰЫ

Косымбетова Айгүл Есбосыновна

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети, Нөкис

Аннотация. Мақала илимпаз Пердебай Нажимовтың илимий-теориялық изертлеулері тийкарында жазылды. Теңеулердің поэтикалық хызметі шайыр Сағынбай Ибрагимов шығармалары арқалы үйренілди. Теңеуші предметлер, теңеу тийкары, теңеу көрсеткіші мысаллар арқалы анализленди.

Таяныш сөзлер: Поэтика, троп, көркемлеу құраллары, теңеу, эстетикалық зауық.

Аннотация. Мақола олим Пердебай Нажимовнинг илмий-назарий тадқиқотлари асосида ёзилган. Ўхшатишларнинг поэтик хизмати шоир Сағинбай Ибрагимов ижоди асосида ўрганилди. Ўхшаш объектлар, ўхшатиш асоси ва ўхшатиш кўрсаткичи мисоллар билан таҳлил қилинди.

Таянч сўзлар: Поэтика, троп, бадий воситалар, ўхшатиш, эстетик дид.

Аннотация: Статья написана на основе научно-теоретических исследований учёного Пердебая Нажимова. Поэтическая служба сравнений изучалась на примере творчества поэта Сагинбая Ибрагимова. Сходные объекты, основания аналогии и индекс аналогии были проанализированы на примерах.

Ключевые слова: Поэтика, троп, художественные средства, сравнение, поэтика, эстетический вкус.

Abstract. The article was written on the basis of the scientist, Perdebai Najimov's scientific and theoretical research. The poetic service of similes was studied based on the poet, Saginbay Ibragimov's work. Similar objects, the basis of analogy and the index of analogy were analyzed with examples.

Key words: Poetics, trope, artistic tools, simile, aesthetic taste.

Хәр қандай көркем шығармада, әсиресе, поэзияда көркем сүүретлеу құраллары хәм усылларының мазмунды пүтинлигинше оқыўшыға жеткерип бериўдеги хызметі айрықша орынға ийе.

Инсанлардың руўхый кеўил кеширмелерин, пүткил дүньяның жақсы-жаман тәрәплерин көркем сүүретлеу усыллары арқалы баянлау эстетикалық зауық береді. Көркем сүүретлеу усылларының тийкарғы ўазыйпасы қосықтың ишки форма көркемлігин тәмийинлейди хәм оның эмоционал-экспрессивлик тәсиршеңлигин арттырады.

Рус илимпазы М.Гиршман: «Форма – материал. Ол өзінде сөйлеу тилинің барлық байлықларын, көркем усыллары менен көркемлеу құралларының

затлық көринисин алып жүриўши материал» – депанықлама береді [Гиршман М., 1991. – 62 б].

Демек, дөретиўши өзиниң дүньяқарасларын, ой-пикирлерин бир жерге жәмлеген ҳалда қандайда бир идеяны алға қояды. «Шығарма дөретиўде қайсы бир шайыр болмасын көркем сўўретлеў қуралларынан мол пайдаланып отырады. Бунысыз шығарма көркемлиги жағынан тәсирли болып шықпайды» [Пирназаров А., 2000. – 3 б].

Поэтикалық тексттиң көркемлик қунын арттырыўда, шайыр пикирин көркем образлар менен жеткерип бериўде, қосықта көркем мазмунды сәўлелендириўде айрықша хызмет атқаратуғын көркем сўўретлеў усылларының бири – бул троплар.

Троп грекше – аўысыў. Троплардың ишинде көркемлиги, мазмунының кеңлиги, қолланылыў өриси жағынан басқа троплардан ажыралып туратуғын көркемлеў қуралы теңеў [Бекбергенов А., 1990. – 77 б].

Теңеўлер ҳәр бир тил системасында көп жыллық тәжирийбеден белгили бир лингвистикалық сўўретлеў комплексин аңлатады. Ол интеллектуаллық хызметтиң ески бир түри сыпатында таныла келе, миллий сана сезим менен, халықтың мәдениаты менен тығыз байланыста кеңейип барады.

«Теңеўлер халықтың улыўма характерин ашып бериўде, олардың турмыс тәризиниң өзине сай тәрәпин инсаниятқа образлы сўўретлеўде, терең пикирлеўде өз тәсирин тийгизеди» [Ройзензон С., 1968. – 127 б].

Теңеў – ҳәрекет яки ҳалат ҳәм дүзилислерди бир-бирине уқсатыў, теңеў. Поэзияда өнимли троплардың бири есапланады. Теңеўлер бирнеше усыл менен жасалыўына қоса бирнеше көркем сўўретлеў қуралларынан уқсас белгилерди өзінде жәмлейди.

Қарақалпақ тилиндеги теңеўлерди изертлеген илимпаз П.Нажимов олардың қурылысы жағынан төмендеги белгилерден туратуғынлығын көрсетеди:

1. Теңеўши предмет – Теңеў хызмети.
2. Теңеўши предмет – Теңеў образы.
3. Усы салыстырылып отырған еки предметке де ортақ болған, яғный теңеў ушын ортақ болып отырған қәсийет – Теңеў тийкары.
4. Грамматикалық көрсеткиш – Теңеў көрсеткиши [Нажимов П., 1994. – 12 б]

Мине, биз мақаламызда илимпазлардың теңеў бойынша берген теорияларын басшылыққа алып шайыр Сағынбай Ибрагимов шығармаларына анализ иследик:

Сағынбай Ибрагимов поэзиясында теңеулер қосықтың көркемлік қунын арттырып, оған терең мазмун бериуі менен бирге экспрессивлік қатнасты да бере алады.

Мийуеси сырығып турған ағашқа

кесек атылды хәм таяқ урылды.

Алтындай ериклер шаңға былғанып,

аяқтың астында жайрап жатады [Ибрагимов С., 2016. – 6 б].

Тарийх – бир кеули бос хаял, умытпас,

хесабын бас қойған дастықларының [Ибрагимов С., 2016. – 27 б].

Қазығын айналған ат болып,

Елеуіреп жасадым үмидиуар [Ибрагимов С., 2016. – 144 б].

Келтирилген мысаллардың дәслепкисинде ерик сөзи алтынға теңелген, бунда теңелиуіши предмет ерик, ал теңестириуіши предмет алтын Егерде қосықта әпиуайы ғана ерик айтылып, ол аяқ астында шаң басып жатқаны айтылғанда, оқырманда наразылық кейпияты оянбас еди, ал сол ериклер алтын киби қәдирли, бахалы болғаны ушын да унамсыз наразылық кейпияты пайда болған. Бул мысалда теңеудің баслы торт элементи де тең қатнасқан; теңелиуіши предмет – ерик, теңестириуіши предмет – алтын, теңелиуіши хәм теңестириуіши предметлер арасындағы уқсаслық сары рең, теңеу қосымтасы дай/дей.

Екинши мысалдағы теңеу дәслепкисине салыстырғанда әдеуір образлылыққа ийе, абстракт түсиник, тарийхты жанлы инсанға, хаялға мегзетеди. Сондай-ақ өткендеги қәтелер, жауызлықлар, қиянетлер умытылмайтұғынлығын, өтмиштеги қәтелер келешекте жууапсыз қалмайтұғынлығын уқтырмақшы болған. Тарийхтың хеш нәрсени умытпайтұғын хаял сыпатында сәулелениуі оның келешекте өтмиш уқаяларын қайта жүзеге шығара алыуы, хәтте қайталауы мүмкин екенлиги хәққиндағы хабарды хаялға теңеу арқалы көркем сүүретлейди.

Сондай-ақ, мысалда көпшиклер метафорасының қолланылыуы пикирдин көркемлигин еле де арттырған. Хаял бас қойған хәрбир көпшик тарийх изде қалдырған күнлер, хәдийселер, артта қалған жоллардың метафоралық көркем образы. Кейинги мысалда өзін қоршаған әтирапқа, адамларға ғәрезли жасап, шыдам берип, тәғдир сынауларына төзип жасағанлығы қазығын айналған ат теңеуі арқалы көркем сүүретленген. Бунда қазығын айналған эпитети ат теңеуінің белгилерин көрсетип адамның қандай халатта екенлигин сыпатлаушы баслы көркемлеу қуралы уазыйпасын атқарып келген. Ат бул теңестириуіши предмет, ал теңелиуіши предмет болса адамның өзи. Ат хәм адам

арасындағы байланыс, уқаслық теңеу жәрдеминде ашып берілмеген. Егер қазығын айналған эпитети болмаса адам хәм ат арасындағы уқаслық белгилер көринбейди.

Жаны-тәним шөптей қалтырап

Тәңиримнің алдында

жаңа пайғамларды тыңладым [Ибрагимов С., 2016. – 282 б].

Бәлким, бәхәр бизди жолдан шығарды –

Кетемиз гүнамыз бахтымыз болып,

Тәғдир бизге тутқан отлы шаланы

Екеуимиз бірдей қызғыштай қорып [Ибрагимов С., 2016. – 263 б], - бул мысалда шөптей қалтырау теңеуи қолланылған болып, бул кеуил толғанысларын көркемлеп береді. Қосықта тәңри хәм пайғамбарлар алдында турып, пайғамбарларды тыңлау уақтындағы адамның рууһый жағдайын көрсетиуде теңеу баслы хызмет атқарған.

Екинши мысалда теңеу бир мақсет жолындағы адамлардың хәрекетлери, көз қараслары, сезимлери, олар ушын қәдирли болған нәрсениң қызғыштай теңеуи менен аталыуы арқалы олар арасындағы жақынлық, мухаббат сезимлериниң өртли белгиси айтылған.

Жуумақлап айтатуғын болсақ, Сағынбай Ибрагимов шығармалары тилиндеги стилистикалық фигуралар, лексикалық қураллар, троплар пикирди көркемлеп, тәсирли етип жеткерийде өз орнында жүдә шеберлик пенен қолланылып, бунда шайырдың жеке стиллик өзгешеликleri айқын көринеди [Косымбетова А., 2024. – 217].

Шайыр тилиндеги стиллик шеберлик тексттиң мазмунын түсиний хәм студентлерде көркем тексттиң тилге тийисли поэтикалық нызамлығын билиу арқалы эстетикалық зауық алыу хәм инсан санасының сөйлеу конструкцияларын жаратыудағы, қарым-қатнастағы хызметин билиуге үйретеди.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1990.
2. Гиршман М. Литературное произведение. Теория и практика анализа. – Москва, 1991.
3. Ибрагимов С. Таңдамалы қосықлар. – Нөкис: Билим, 2016.
4. Ибрагимов С. Брно дәптери. – Нөкис: Билим, 2021.
5. Ибрагимов С. Таңдамалы қосықлар. – Нөкис: Билим, 2016.

6. Kosımbetova A.Y. (2024). Text and speech features of Sagınbay Ibragimov's works. educational research in universal sciences, 3(4 special), 216-220.
7. Нажимов П. Сравнение каракалпакском языке// АКД. – Нукус, 1994.
8. Pirnazarov A. Kúnhoja, Ájiniyaz, Sadıq shıgarmalarında qollanılgan dóretiwshilik usılları. – Nókis, 2000.
9. Ройзензон С.И. Отражение реалий в сравнительных устойчивых оборотах. – Самарканд, 1968.